

УДК 94:32.019.5(092)(477)"18"

М. М. Антощак

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Д. Т. ГНЕДІНА

Досліджуючи земський рух у Запорізькому краї, автор зауважила, що позитивні зрушення у розвитку народної освіти, земської медицини, становленні земських судових інституцій, питаннях благоустрою селян відбувалися завдяки саме приватній ініціативі. Тож статтю присвячено громадській та просвітницькій діяльності Д.Т. Гнедіна, відомого у краї земського діяча, мецената, прихильника прогресивних методів навчання та виховання в земських закладах освіти.

Ключові слова: народна освіта, Училищна рада, земська управа, земство, Олександрівський повіт, гласний, мировий суддя.

У питаннях розвитку народної освіти Олександрівський повіт вигідно вирізнявся на фоні інших в межах Катеринославської губернії, та й навіть в межах всієї Південної України. Освітня справа набула тут високого рівня дякуючи винятково приватній ініціативі. Про це свідчать висновки відомого дослідника історії земського руху Б. Веселовського [1], члена Катеринославського наукового товариства з вивчення краю І. Борця [2], науковців XIX ст. В. Гольцева та Д. Тихомирова [3]. Серед діячів земського руху, які по суті й ініціювали справу освіти сільського населення, відзначають М.О. Корфа та Д.Т. Гнедіна. Успішна діяльність Олександрівської училищної ради, що стала зразком для земств в масштабі всієї імперії, також завдячує не її складу в цілому, а окремим членам. Ім'я Миколи Олександровича Корфа на сьогодні є досить знаним в науковому та педагогічному середовищі, але Дмитро Титович Гнедін залишається маловідомим широкому загалу.

Висхідною точкою розкриття теми є розвідки краєзнавців. Автори, зокрема, Морозюк В., Процан, І. Кушніренко та В. Жилінський [4, 5, 6, 7], розглядаючи Д. Т. Гнедіна як громадського, земського діяча, зосереджують увагу на факті відкриття ним ремісничого училища, меценатській діяльності. Науковці Запоріжжя, досліджуючи земський рух у краї, звертали увагу на його активних діячів. Карагодін А. І. [8] повідомляв про школу для кріпосних селян, яку створив Дмитро Титович у своєму маєтку. Лохматова А. І., досліджуючи процес заселення Запорізького краю, згадує родину Д. Гнедіна. Повідомляє про діда Дмитра Титовича, який першим з родини придбав 20 тис. десятин землі, що потім увійшла до складу Олександрівського повіту [9]. Марутян Р.Р., дисертація якої присвячена діяльності відомого економіста, науковця, педагога М.О. Каришева, чинне місце відвела Д.Т. Гнедіну [10].

Названу кількість публікацій можна вважати недостатньою для розкриття зазначеної теми. До того ж, дослідження переважно торкалися лише факту відкриття Гнедінського училища, поза увагою авторів залишилися інші напрямки земської та просвітницької діяльності Д. Гнедіна. Недостатньо активно також використовувались архівні матеріали. Окремих досліджень узагальнюючого характеру немає і дотепер. Тож запропоноване дослідження має на меті розглянути громадську та просвітницьку діяльність, виокремити певні факти біографії цього досить відомого діяча в межах Катеринославської губернії позаминулого століття.

Народився Дмитро Титович у 1818 році в селі Олександрівці Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Його прадід, Павло Гніда, за спогадами самого Д. Гнедіна, був військовим старшиною, служив під Уманню, а дід, Антон Гніда – полковим осавулом, закінчив військову козацьку службу під Очаковом [11, с.143]. Саме він і придбав маєток в Олександрівському повіті Катеринославської губернії.

Після закінчення Катеринославської гімназії Дмитро приступив до військової служби, але в 1843 році пішов у відставку в званні гвардії штабс-ротмістра й поселився у родовому маєтку – селищі Олександрівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії (нині с. Олександрівка Покровського району Дніпропетровської області) [7, с. 209-212; 10, с. 27]. Взяв шлюб із Ольгою Іванівною Сесаревською, яка на довгі роки стала його енергійною помічницею й нерідко надихала у громадських справах.

Будучи людиною ліберальних поглядів, Дмитро Титович ніколи не був затятим кріпосником. Ще в сорокових роках відкрив у себе вдома школу для дітей кріпосних селян, у якій викладав разом із дружиною [10, с. 66; 11, с. 141]. Дмитро Титович був відомим і своєю меценатською діяльністю, особливо в якості попечителя початкових народних училищ в селищах Олександрівці та Покровському. Так з 1867 до 1885 року він жертвував по 50 руб. сріблом кожного року на потреби Олександрівської школи [12, с. 236, 285; 13, арк. 28]. Д. Гнедін доплачував до жалування, яке виділялося вчителю сільським товариством, 250 руб. сріблом, організував та утримував хор [13, арк 11; 14, арк.123; 15, с. 23, 96, 97]. Ця школа була названа однією із кращих при перевірці М.О. Корфом у 1870 році [16, с. 5-9]. Інспектор позитивно оцінив матеріальне забезпечення навчального закладу й високий рівень навченості учнів слов'янському читанню, природознавству [17, с. 21, 45-47, 99, 122-123].

За рахунок Д. Гнедіна у 1882-1883 рр. один випускник школи навчався в реальній гімназії [13, арк. 11; 18, арк. 8]. На той час це був єдиний гімназист з Олександрівського повіту.

Окрім цього Дмитро Титович утримував переправу через річку Вовчу у с. Покровському, витрачаючи при цьому із земської дотації лише 350 руб. на рік. Управа передала Д. Гнедіну цю переправу на період з 1 липня до 1 січня 1871 року. Олександрівські повітові земські збори ухвалили рішення просити гласного Гнедіна й надалі утримувати переправу на тих же умовах, адже переправою користувалося багато селян, а під час розливу річки виникали труднощі з її подоланням [19, арк. 25].

Коли у 1880 році через непридатність до використання будівлі земської лікарні у с. Покровка стало питання будівництва нової, Дмитро Титович поступився земству спорудою, що була зведена ним для реального училища. Коштувало це земству лише 12 тисяч руб., при чому сплату за будинок Д. Гнедін зголосився відстрочити [20, арк. 43-44].

Відміну кріпосного права та буржуазні реформи 60-70-х рр. XIX ст. в Росії Д. Гнедін сприйняв як важливі, своєчасні та потрібні. У 1862-1863 рр. разом із М. Корфом та Я. Савельєвим, місцевими дворянами та активними громадськими діячами, брав участь у дворянських зборах та виступав проти проекту реформи кріпосницького змісту.

Чи не найголовнішою справою свого життя Д.Т. Гнедін вважав опікування народною освітою. Саме підвищення рівня грамотності селян він вважав запорукою зростання їх життєвого рівня та добробуту. Будучи гласним Олександрівського повітового земства, Д. Гнедін неодноразово ініціював та підтримував питання, пов'язані з освітою селян. Зокрема, в Доповідній записці про засоби підняття рівня народної освіти в Олександрівському повіті, гласний Гнедін зазначав: «Свята справа народної освіти набуває все більшого значення в суспільстві. З нею пов'язано наш добробут, від неї залежить наш прогресивний розвиток, і, безперечно, підняття морального рівня та вихованості народних мас» [21]. Для покращення стану освіти серед селян Олександрівського повіту пропонував передати право рішення господарських питань до повноважень земської управи, а педагогічних – залишити у руках Училищної ради (мова йшла про необхідні заходи контролю за роботою вчителів, процесом навчання, його результативністю), але при цьому вважав необхідним збільшити кількість перевіряльників. Адже об'їжджати школи дільниць, екзамінувати учнів, звітувати про результати перевірок перед радою досить важко, як з фізичного, так і з морального боку. Тож це, на думку Дмитра Титовича, мали здійснювати два секретарі, яких призначала Училищна рада, обираючи з-поміж кращих учителів повіту [22; 23, с.72-74]. Покращити стан народної освіти у повіті, підвищити рівень освіти селян, на думку Д. Гнедіна, мала низка заходів: по-перше – це фінансова стабільність, забезпечення якої можна досягти шляхом повернення до справ школи меценатів з-поміж заможних селян. Для цього Дмитро Титович пропонував, аби уряд підтримував бажання поміщиків фінансувати школи, стимулював їх наданням певних звань попечителям навчальних закладів. По-друге, посаді сільського вчителя необхідно надати службовий характер, захист, у тому числі й від поліції, запровадити винагороди. По-третє, щоб підтримати бажання сільського населення навчатися, необхідно клопотати перед урядом про запровадження пільг селянам, які успішно закінчили курс навчання в повітовому училищі, народній трикласній школі. Це можуть бути пільги при вступі на військову службу, звільнення від тілесних покарань, при чому втрачали б це право селяни лише за вироком суду після скоєння злочину. По-четверте, підтримувати селян, які виявили бажання давати своїм дітям освіту в середніх та вищих навчальних закладах.

Коли земство Олександрівського повіту постановило виділити на школи 5 тис. руб., Д. Гнедін назвав суму недостатньою, тож пропонував додаткові джерела фінансування народної освіти. Такими, на його думку, мали стати: оподаткування ярмарок, які працювали в межах повіту, податком у розмірі 10 руб. на користь шкіл, шинків – у розмірі 3 руб., церковних приходських опікунів, які були зобов'язані підтримувати заклади освіти, але насправді від цього ухилялися, запрошення приватних осіб, які б надавали фінансову підтримку народним школам.

Дмитро Титович категорично протестував проти розповсюдженої серед заможної частини сільського населення думки про те, що земські школи були становими й призначалися виключно для селян. З метою привернути увагу суспільства до навчальних закладів такого типу, неодноразово наголошував, що вони доступні усім, у тому числі й дворянам. Висловлював надію, що Училищна рада буде настільки забезпечена фінансово, що відкриваючи по одній чи дві школи на повіт, зможе задовольнити потреби дворян як рівнем викладання в них, так і матеріальною базою навчання [12, с. 92].

Щодо проблеми попечителів шкіл, пропонував відмовитися від практики призначати останніх сільськими товариствами, адже таким чином часто призначалися люди, які зовсім не опікувалися питанням освіти. Право обирати попечителів Д. Гнедін радив передати земським зборам за пропозиціями Училищної ради. Він вважав, що краще буде призначати на такі посади мирових суддів та мирових посередників [12, с.82-83].

Дмитро Титович брав активну участь в обговоренні питань фінансування училищної ради, шкіл повіту, організації контролю з боку ради за роботою шкіл, рівнем знань учнів. Неодноразово ініціював питання необхідності покращити умови роботи та проживання сільських учителів, зокрема побутових. Піднімав питання оплати послуг учителів за рахунок сільських товариств, але через посередництво Олександрівської повітової земської управи. Це дало б можливість, на думку Дмитра Титовича, вчасно й у повному обсязі виплачувати платню вчителям.

З метою підвищити рівень підготовки народних учителів шляхом самоосвіти, ще в 1866 році, Училищна рада придбала літературу і створила чотири бібліотеки, кожна з яких нараховувала по 70 творів з різних галузей знань. Одна з них була відкрита в селищі Олександрівці, якою опікувався Д. Гнедін. Кожен учитель мав право брати по одній книзі і працювати з нею протягом місяця. Тут була й література, призначена для читання з учнями. Для ознайомлення з переліком книг, запропонованих радою, для учителів був створений каталог, що додавався до «Звіту ...» члена Училищної ради М.О. Корфа [24, с. 10].

У 70-х роках відкрив книжний склад для забезпечення шкіл книгами і посібниками, а селян якісною й недорогою літературою. Селища, що знаходилися на окраїні повіту, тільки звідси й отримували літературу. У 80-х роках ним опікувалася виключно Ольга Іванівна, при чому родина не мала від цієї справи ніякого прибутку.

У 60–70-х роках XIX століття в Росії гостро відчувалась недостатність підготовлених педагогічних кадрів для народних шкіл, особливо в сільській місцевості. Недостатність підготовлених вчителів відчував і Олександрівський повіт Катеринославської губернії. Вирішити частково цю проблему М.О. Корф вважав можливим шляхом допуску до роботи в школах жінок. М. Корф зазначив, що причинами, які відлякують жінок від вчительської роботи у селі є труднощі сільського побуту, необхідність спілкуватися із сільськими урядниками та батьками учнів, які часто бувають досить грубими, відсутність жіночого товариства. І в цьому питанні Д.Т. Гнедін підтримав М. Корфа. Першим позитивним досвідом викладацької діяльності жінки в народній школі була діяльність Ю. О. Комаровської, яка викладала в школі селища Покровське, Л.В. Рудинської, що працювала в школі с. Олександрівка (Гнедіна), Є.М. Макарової, що вчителювала у с. Богодар. Жінки проживали поруч із маєтком Д.Т. Гнедіна, тож мали не лише постійну підтримку, а й захист та спілкування, адже вільний час вони проводили із його сім'єю [25, с.96-98; 26, с.18-26]. Тут вони отримували не лише моральну та матеріальну підтримку, а й методичні поради для своєї вчительської діяльності.

У 1874 році Дмитро Титович заснував Олександрівське хлібне кредитно-заощаджувальне товариство, яким опікувався разом із дружиною Ольгою Іванівною, ставши членами правління. Членами товариства були селяни Олександрівської та Покровської волостей Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Необхідність відкриття товариства Д. Гнедін пояснював низкою чинників: в українських селах урожайні та неврожайні роки чергувалися постійно. Тож селяни змушені або продавати зерно за безцінь, або, що бувало досить часто, голодувати, не маючи запасів та фінансової можливості придбати зерно у часи неврожаю та високих цін на продукти харчування. Товариство давало змогу уникнути подібної ситуації, так як воно крім запасів пшениці, жита та ячменю, які члени товариства могли отримати у вигляді кредиту, створювало й фінансові заощадження. Ці кошти давали можливість закуповувати зерно у так звані «голодні роки». Загалом, досвід створення кредитних товариств на той час у країні вже існував. Цей факт Дмитро Титович вважав таким, що спонукав позитивному відношенню населення до подібних товариств. Саме вони, на думку Д. Гнедіна, змогли б стати запорукою високого рівня життя [27].

Після запровадження в Катеринославській губернії земських установ, Д.Т. Гнедіна було обрано гласним. Обирався він на цю посаду протягом 18 років. Пізніше Дмитро Титович згадував, з якою радістю і благоговінням він прийняв тоді знак гласного й «Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости»: «Я представлял из себя янца, неожиданно получившего дорогой его сердцу подарок, всё во мне трепетало, я ожил новою жизнью, я сам себя не узнавал. Мысль, что я буду правозвестником свободы, что я могу принести пользу многим страждущим, что я один из органов, призывающих народ к новой жизни, переполнила радостью моё сердце и теперь, много лет спустя, я с удовольствием вспоминаю это драгоценное трёхлетнее время моего служения идее освобождения от рабства» [28, с. 19]. Виконуючи постанову з'їзду посередників, Д. Гнедін об'їжджав поміщицькі володіння, аби пояснити селянам зміст Положення про відміну кріпосного права, права й обов'язки селян та їх родин (особливо селян цікавило питання про відробітки повинностей неповнолітніми селянськими дітьми), поміщиків.

У 1861 році його було обрано мировим посередником першого призову. Протягом вісімнадцяти років Д. Гнедін виконував ці обов'язки. Активна діяльність Дмитра Титовича, відстоювання інтересів селян досить скоро налаштувала місцевих поміщиків проти нього. Йому навіть було присвоєно прізвисько «Гарібальді Олександрівського повіту». На губернських дворянських зборах навіть ставилося питання про виключення поміщика із дворянського стану. Лише палка промова М. Корфа на захист Д. Гнедіна не дала дворянам проголосувати за таку пропозицію.

З 1867 року Дмитро Титович став членом Училищної ради (до 1872 року виконував ці обов'язки) [13, арк. 28]. Оплачуваних земських посад він не займав ніколи. Більше того, Д. Гнедін, разом із Шабельським та фон-Шварцем, відмовився від виплат як член Училищної ради, які видавалися на проїзд та проживання на час проведення сесій ради, що проводилися двічі на рік в м. Олександрівську [12, с. 201].

Однією із задач Училищної ради була організація та здійснення педагогічного контролю за школами повіту. Педагогічним перевіркам народних шкіл М.О. Корф надавав великого значення. Педагогічний контроль він вважав вкрай необхідним і називав кращим засобом для заохочення хорошого вчителя і допомогою для слабкого викладача, а також гарантією для земства того, що кошти витрачено за призначенням [19, арк. 96; 29, с.6]. У 1868-1869 н.р. Д. Т. Гнедін опікувався школами 1 та 2 дільниць Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Перевіряючи школи й враховуючи рівень підготовки учнів, Дмитро Титович розділив навчальні заклади на чотири категорії: відмінні за рівнем успіхів вихованців, посередні, слабкі та нещодавно відкриті. До першої категорії віднесено сім шкіл, де загалом навчалось 373 учні. Найкращою з них за всіма показниками було визнано Врем'євську школу. На той час тут навчалось 57 хлопців, що були розділені на два класи. Дмитро Титович звернув увагу на споруду школи, зазначивши, що це велика, світла кімната, стіни якої були прикрашені картинами історичного змісту. Позитивним він визнав і стан шкільних меблів. Поблизу школи за рахунок земства було виділено земельну ділянку для майбутнього саду. Землю на час перевірки вже було зорано, підготовлено ями для посадки дерев. Факт спільної фізичної праці учнів та викладачів Дмитро Титович вважав запорукою сприятливого морального клімату в навчальному закладі. Важливим фактом для характеристики школи вважав Д. Гнедін і зовнішній вигляд, поведінку учнів. Тож, із задоволенням зауважив, що у Врем'євській школі вихованці охайно зодягнені, весь час перебування у школі зайняті корисними справами. До другої категорії Д. Гнедін відніс 10 шкіл, де навчалось 401 учень, до третьої – 17 шкіл із 505 учнями [30].

Про перевірку Д. Гнедіним Врем'євської школи у 1869 році згадував Д. Семенов на сторінках «Народної школи». Автор статті наголосив на ґрунтовності здійсненої Дмитром Титовичем перевірки, присутності на екзамені батьків учнів, що позитивно позначалося на ставленні селян на ставленні школи [31, с. 10].

Звітуючись перед училищною радою за результатами перевірки, Д.Т. Гнедін надавав не лише конкретні дані щодо окремих навчальних закладах, а й робив узагальнюючі підсумки, які можна використати для різноманітних наукових досліджень. Так він повідомив, що на 1869 рік у повіті в 36 селах були школи, де навчалося 1392 учня, 1314 із яких – це хлопці й 78 - дівчата. Неграмотних, навчених за звуковим методом навчання по Корфу – 544 особи. У школах нараховувалося 2591 книга, не враховуючи бібліотек для читання. Жалування учителям, що видавалося сільськими товариствами, коливалося від 30 до 300 руб. (при середній заробітній платні у повіті – 213 руб. [32, с.58]. Повідомляє, що на утримання шкіл відпускатися 5786 руб., на одну ревізку душу припадало від 10, 5 до 65, 2 коп., що в середньому складало 18, 2 коп.

У цьому ж році брав участь у перевірці школи Покровське, що здійснювалася М.Корфом [25, с. 7].

У 1869-1870 р.р М.О. Корф та Д.Т. Гнедін були єдиними членами ради, що контролювали роботу шкіл протягом всього навчального року [12, с.198; 23; 25, с.7]. З 1870-1871 н.р. школи повіту були розділені на 4 дільниці з метою створення більш сприятливих умов для контролю з боку Училищної ради за їх роботою. Школами першої дільниці опікувався Д. Гнедін, а третьою – М.О. Корф. [33, с.84-95]. Обидва гласні регулярно звітувалися перед радою за результатами відвідувань шкіл. Аналізуючи роботу шкіл повіту за 1870-1871 н.р., Д.Т. Гнедін та М.О. Корф зробили узагальнюючі висновки й підвели підсумки роботи ради за чотири роки. Дмитро Титович відзначив позитивні зрушення у роботі ради.

Перевіряючи школи I дільниці у 1871-1872 навчальному році, Д.Т. Гнедін надав Училищній раді доповідь, де детально охарактеризував знання та навички учнів з декількох навчальних предметів. Дмитро Титович також дав порівняльну характеристику шкіл, рівня навченості учнів других та третіх класів, звернув увагу на підготовку вчителів, їх власні досягнення. Кращими школами доповідач назвав Врем'євську, Павлівську та Воздвиженську. Щодо Степної, Наталіївської, Григоріївської та Вознесенської шкіл, то було зроблено зауваження у викладанні арифметики. «Родное слово» на той час вивчали в 1-х та 2-х класах усіх шкіл I дільниці. Дмитро Титович зауважив, що для успішного викладання за цим підручником необхідно використовувати наочне навчання. Вчителям він радив використовувати не лише зображення у вигляді картин та таблиць, а й колекції мінералів, комах, гербарії, опудала птахів, що проживали в тій місцевості. Адже, як зауважив педагог, метою «Родного слова» було розвивати дитину через ознаявлення її з усіма оточуючими предметами, в тому числі й тими, яких вона ніколи не бачила [14, арк. 31].

У 1871-1872 н.р. Гнедін, разом із родиною був присутнім при перевірці М. Корфом шкіл III дільниці [14, арк. 9, 92].

Слід зазначити, що Дмитро Титович надавав досить різнобічну інформацію, кількісні та якісні показники роботи навчальних закладів. Перевіряючи школи, він не лише констатував факти кількості учнів за статтю та віком, національністю та вірою, родом занять батьків та за місцем їх проживання, рівнем навченості, з'ясовував термін відвідування учнями школи, а й давав перелік навчальних предметів, аналізував рівень навченості за звуковою методикою навчання. Звертав увагу на гігієнічні умови навчання, наводив цифри захворюваності учнів інфекційними хворобами у школах, виявляючи причини цього й можливості уникнення таких ситуацій. Називав розмір виплат товариств на жалювання учителям та інші потреби школи, відношення у відсотках кількості учнів та населення селища, виплати села від ревізської душі на школу. Зверталась увага й на умови роботи сільських вчителів. Так під час перевірок зверталась увага на стан учительських квартир, розмір їх заробітної плати та джерела фінансування жалювання, забезпеченість літературою та стан сільських і шкільних бібліотек. Надавалася інформація про фахову підготовку вчителів повіту, порівняльний аналіз за декількома показниками шкіл повіту [12, с. 238; 18; 32, с. 55].

Звіти містили корисну інформацію для земських діячів, тож користувалися попитом земств навіть поза межами губернії. По суті звіти перетворювалися на навчальні посібники для земств, які мали дещо менший досвід роботи, чи то зустрічалися зі схожими проблемами. Особливо корисними були звіти для земців, які опікувалися питаннями народної школи [33, с.85-88; 34, с.280-282]. Звіт Д.Т. Гнедіна, як члена Олександрівської повітової училищної ради, по перевірці шкіл повіту за 1870-1871 н.р. був опублікований на сторінках «Народної школи». Редакція наголосила, аби й інші училищні ради наслідували приклад Олександрівської, зазначивши при цьому, що «такі звіти, за умови їх повноти і правдивості наведених даних, могли б слугувати матеріалом для різноманітних статистичних висновків щодо розвитку народної освіти, спонукати розповсюдженню корисного досвіду роботи, різноманітних творчих доробок вчителів і навіть бути підставою для урядових рішень у царині освіти» [32, с.54-55].

Д. Гнедін не лише констатував стан народної освіти в повіті, а й вносив пропозиції щодо його покращення. Дмитро Титович був прихильником чіткого поділу учнів на класи, адже це мало полегшити й систематизувати роботу вчителя, дало б можливість чітко розподіляти час навчання та форми роботи з учнями. Він пропонував перший, молодший клас ділити на два відділи – на тих, хто почав навчання й тих, хто навчався другий рік. Молодше відділення мало навчитися виконувати нескладні вправи з «Родного слова» К. Ушинського та правильно вимовляти молитви. Старше відділення мало за зиму вивчити першу частину «Родного слова», вміти вільно й виразно читати, самостійно письмово висловлювати свої думки, грамотно писати диктанти, із Закону Божого знати й пояснювати молитви, головні події Євангелія, з арифметики – знати нумерацію до 10, дві арифметичні дії. Другий клас також, на думку Дмитра Титовича, треба було поділити на два відділення. Молодше мало свідомо пройти 2-гу частину «Родного слова», вміти креслити плани, із Закону Божого – знати Ветхий завіт та катехізис, із арифметики – весь посібник Церінгера та всі чотири арифметичні дії. Учні цього класу повинні були вміти писати твори на запропоновану тему.

Старше відділення повинно було вивчати Закон Божий, російську мову, читання, арифметику. Особливу увагу, на думку Дмитра Титовича, потрібно було приділяти вивченню граматичних правил, кресленню з практичним спрямуванням завдань, пропонувалося вивчати нормативно-правові акти, які торкалися життя сільських жителів. Гнедін Д.Т. не лише теоретично розробив, а й обґрунтував пропозиції, які, на його думку, мали спонукати розвиткові народної освіти [30, с. 39-40].

У 1872 році, після забалотування М.О. Корфа в гласні від курії землевласників і виїзду барона за кордон, Дмитра Титовича було обрано головою Училищної ради [35, арк. 6]. Протягом 1872-1874 рр. він виконував ці обов'язки [13, арк. 11]. Про часи роботи Д. Гнедіна на посаді голови Училищної ради згадував Я. Новицький, наголошуючи, що справу контролю за роботою шкіл повіту було продовжено на високому рівні. Дмитро Титович окрім обов'язкових даних щодо рівня навченості учнів та підготовки вчителів подавав ще й статистичні дані: кількість учнів у кожній школі, суму асигнувань земств та сільських товариств на народну освіту. Ця інформація використовувалася для подальшого аналізу та досліджень [36, с. 33-35].

У 1874 році урядовими контрреформами головувати в Училищних радах було дозволено лише предводителям дворянства, тому Д. Гнедін пішов у відставку. Але не покинув справу народної освіти, він і надалі екзамнував школи повіту в якості члена Училищної ради. Залишався також попечителем школи у своєму селі [11, с. 141; 18, арк. 10].

І все ж головною справою життя Д. Гнедіна було відкриття ремісничого училища, де готували кустарів-виробників сільськогосподарських знарядь праці. Саме розвиток аграрного сектору, як основного в економіці Катеринославської губернії, збільшення використання в сільському господарстві різноманітних машин, вимагали відкриття навчального закладу такої спеціалізації [1, с. 272]. Відкриття першого в Російській імперії центрального ремісничого училища відбулося у 1883 році 8 вересня в селі Олександрівці Олександрівського повіту Катеринославської губернії (нині Покровський район Дніпропетровської області) [13, арк. 11].

Активною була робота Д.Т. Гнедіна і в інших напрямках діяльності земських установ. Із введенням в повіті судової реформи він одинадцять років поспіль працював дільничним мировим суддею й до самої смерті залишався почесним мировим суддею [11, с. 143]. У своїй суддівській діяльності Дмитро Титович намагався примирити сторони, тож був гордий великою кількістю мирових договорів, яких зміг домогтися. Тому й не дивно, що досить часто був учасником дискусій з питань роботи земських судів. Як то при обговоренні доповіді управи по питанню виконання доручень земських зборів сесії 1869 року, під час роботи земських зборів 28 вересня 1870 року, коли піднімалося питання про незадовільний стан роботи волосних судів й про бажання селян звертатися до мирових суддів. На цих же зборах розглядалося питання про недостатній рівень утримання мирових суддів 2 та 3 дільниці Маріупольського судово-мирового округу. Питання, ініційоване гласним Коростовцевим, головою з'їзду мирових суддів Маріупольського мирового округу, було підтримано гласними графом Канкріним та бароном Корфом, які зауважили, що в невідгідному фінансовому становищі знаходився і мировий суддя 1 дільниці Олександрівського повіту. Д. Гнедін підтримав виступаючих, внаслідок чого за рішенням зборів сума на утримання суддів указаних дільниць була збільшена до 600 крб. на рік кожному [19, арк. 22-23].

На засіданні Олександрівських повітових земських зборів в присутності Олександрівської повітової земської управи й постійної земської дорадчо-ревізійної комісії 5 лютого 1869 року розглядалася низка питань, що стосувалися роботи мирового суду. Зокрема, М. О. Корф ініціював питання необхідності утримання за рахунок земств судових приставів при з'їздах мирових суддів (мова йшла про призначення двох судових приставів для Олександрівського й такої ж кількості для Маріупольського повітів). Д.Т. Гнедін не лише підтримав М. Корфа, а й зазначив, що внаслідок того, що в повіті досить розповсюджена сільськогосподарська підприємницька діяльність й сконцентрована велика кількість робітників, можливі сварки між ними, суперечки з роботодавцем. Тож двох приставів на округ гласний Гнедін вважав недостатньою кількістю. Гласний Д. Гнедін наголосив, що саме на початку своєї діяльності земським установам важливо привернути увагу населення, завоювати його довіру до нового суду. Тому варто негайно забезпечити швидке виконання рішень, що можливо при достатній кількості виконавців. При прийнятті проекту рішення було враховано думку Д. Гнедіна й доручено земській управі разом із мировим з'їздом обговорити питання щодо кількості судових приставів й висновки надати черговому з'їзду того ж календарного року [37, арк. 6-7].

Будучи членом земства, Дмитро Титович опікувався різноманітними питаннями сільського господарства. Так однією з проблем була необхідність знищення ховрахів, які завдавали непоправної шкоди зерновим посівам Південної України. На засіданні Олександрівських земських зборів від 1 жовтня 1870 року розглядалося це питання. У дискусії брав участь і Д. Гнедін. Мова йшла про те, хто саме має відповідати за знищення тварин: власник землі чи орендар, про зменшення кількості ховрахів, яких необхідно було знищити для виконання норми ховрашкової повинності. Д. Гнедін запропонував у зв'язку із зменшенням на той час кількості тварин на полях повіту перетворити ховрашкову повинність на грошову [19, арк. 43]. Слід зазначити, що саме в такому рішенні були зацікавлені селяни.

Помер Д. Гнедін 2 червня 1885 року у своєму маєтку. На його похороні були присутніми більше тисячі чоловік, у тому числі і жителів із сусідніх сіл. Ця втрата була дуже важкою як загалом для справи розвитку народної освіти, так і особисто для соратників і колег Дмитра Титовича Гнедіна, мецената, управлінця, освітнього і громадського діяча та просто передової людини свого часу.

Зважаючи на все вищесказане, можна з впевненістю заявити, що діяльність земств, що торкалася багатьох сторін життя українського села XIX століття, залежала саме від ініціативи, фінансової підтримки та бажання працювати окремих її членів. Одним із таких людей, що самотужки змінювали світ навколо себе, був Дмитро Титович Гнедін.

Джерела та література

1. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. – Т IV. / Борис Борисович Веселовский. – СПб., 1911. – 696 с.
2. Борец И. Очерк деятельности земских учреждений Екатеринославской губернии по народному образованию / И. Борец // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905. – С. 1 – 35.
3. XIX век. Иллюстрированный обзор минувшего столетия. С 470 портретами, рисунками и картами. – СПб, 1901. – 409 с.
4. Морозюк В. Надщерблена доля (із творчого набутку краєзнавця і публіциста у рік його 65-ліття) / Віктор Михайлович Морозюк. – Івано–Франківськ, 2003. – 255 с.
5. Процан В. Гарібальді Олександрівського повіту / В. Процан // Радянське слово. – 1988. – 7 квітня. – С.-4.
6. Кушніренко І., Жилінський В. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції. Сторінки із книги життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2010. – С. 21, 25, 49, 58, 126-127.
7. Кушніренко І., Жилінський В. М.О. Корф: справа всього життя. / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2011. – С. 209-220.
8. Карагодин А. И. История Запорожского края (1770 – 1917) / Анатолий Иванович Карагодин. – Запорожье, 1998. – 285 с.
9. Лохматова А.І. Запорозьке коріння Олександрівського повітового дворянства / Алла Іванівна Лохматова // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя, 1997. – С. 53
10. Марутян Р.Р. Громадсько–просвітницька та наукова діяльність М.О. Карішева: дис. ... кандидата істор. наук / Рена Рубенівна Марутян. – Запоріжжя, 2001. – 193 с.
11. Гнедин Д.Т. Мои воспоминания / Дмитрий Титович Гнедин // Русское богатство. – 1893. – № 5. – С. 143-164.
12. Протоколы Александровского Уездного Земского Собрания чрезвычайной, 1 и 2 февраля и третьей очередной, с 26 сентября по 30 октября 1868 г., сессий с приложениями.- Екатеринославль, 1869. – 463 с.
13. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.48. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ о состоянии народного образования в Александровском уезде за 1885 – 1886 год. С приложениями. – Александровск. – 1887. – 152 арк.
14. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.7. Доклады Александровскому училищному совету членов его Ф.Ф. Малеева, Д.Т. Гнедина, Е.И. Шабельского, барона Н.А. Корфа и фон – Шварца о произведённой каждым из них ревизии училища 1871 – 1872 учебный год. – Екатеринослав. – 1872. – 125 арк.
15. Отчёт члена Александровского уездного училищного совета барона Н.А. Корфа. За 1868 – 1869 учебный год. – Екатеринослав, 1869. – 112 с.
16. Корф Н. Значение и достижимость сознательности чтения в сельской школе / Николай Александрович Корф // Народная школа. – 1870. – № 7. – СС. 3 – 9.
17. Отчёт члена Александровского Уездного Училищного Совета, барона Н.А. Корфа, за 1869 – 1870 учебный год. – Екатеринослав, 1870. – сс. 21, 45-47, 99, 122-123.
18. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.32. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ: Е.И. Шабельско-го, Е.П. Товбича, И.Г. Василенко, В.А. Крюковича, От. С. Иванова, Д.Т. Гнедина, И.В. Гладкого и Я.П. Новицкого, о состоянии народного образования в уезде за 1882 – 1883 учебный год. – Харьков. – 1884. – 99 арк.
19. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.6. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии, с 26 сентября по 3 октября 1870 г., с приложениями. – Екатеринослав. – 1871. – 181 арк.
20. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.26. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию сессии 1882 года за 1881 год. – Екатеринослав. – 1882. – 193 арк.
21. Постановления Александровского уездного земского собрания очередной сессии 1872 года, с приложениями.- Екатеринослав, 1873.-с.78.
22. Постановления Александровского уездного земского собрания очередной сессии 1872 года, с приложениями.- Екатеринослав, 1873.- с. 80-81.
23. Отчёт члена училищного совета Александровского уезда, по 1 и 2 училищным участкам, Дмитрия Гнедина. За 1868 – 1869 учебный год. – Екатеринослав, 1869. – 79 с.
24. Дополнение к „Инструкции” Александровского уездного училищного совета преподавателям, от 10 сентября 1867 года // Народная школа. – 1869. – № 5. – СС. 8 – 12.
25. Отчёт члена Александровского уездного училищного совета барона Н.А. Корфа. За 1868 – 1869 учебный год. – Екатеринослав, 1869. – 112 с.
26. Отчёт члена Александровского Уездного Училищного Совета, барона Н.А. Корфа, за 1869 – 1870 учебный год. – Екатеринослав, 1870. – 179 с.
27. Записка гласного Александровского уездного земского собрания Дмитрия Титовича Гнедина об открытии в сел. Александровке Александровского уезда хлебного ссудо-сберегательного товарищества.- Екатеринослав.- 1877.- 27 с.
28. Гнедин Д.Т. Мои воспоминания / Дмитрий Титович Гнедин // Русское богатство. – 1893. – № 6. – СС. 12 – 39.
29. Отчёт члена Мариупольского уездного училищного совета барона Николая Александровича Корфа. За 1882 – 1883 учебный год. – Мариуполь, 1883. – 185 с.
30. Библиография. Отчёт члена училищного совета Александровского уезда, по 1 и 2 училищным участкам Д. Гнедина. За 1868 – 1869 учебный год. Екатеринослав, 1869. // Народная школа. – 1870. – № 2. – С. 38–40.
31. Семёнов Д. Педагогические очерки школ Александровского уезда. Письмо 1–е. Времьевская школа / Дмитрий Семёнов // Народная школа. – 1871. – № 9. – С. 4 – 13.
32. Библиография. Отчёт Александровского уездного училищного совета и членов его: Д.Т. Гнедина, Ф.Ф. Малеева, Е.И. Шабельского, барона Н.А. Корфа, В.А. фон–Шварца и отца С. Иванова, о произведённой каждым из них ревизии училищ за 1870 – 1871 учебный год. Екатеринослав, 1871 г. // Народная школа. – 1872. – № 4. –С. 54 – 56.
33. Отчёт Александровского Уездного Училищного Совета и членов его Д.Т. Гнедина, Н.А. Корфа и др. о произведённой каждым из них ревизии училищ за 1870 – 1871 учебный год. – Екатеринослав, 1871. – 95 с.
34. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. – Т IV. / Борис Борисович Веселовский. – СПб., 1911. – 696 с.
35. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.49. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ о состоянии народного образования в Александровском уезде за 1885 – 1886 год. С приложениями. – Александровск. – 1887. – 79 арк.
36. Новицкий Я. Итоги народного образования в Александровском уезде (Екатеринославской губ.) (1866 – 1886) / Яков Павлович Новицкий // Народная школа. – 1887. – № 8. – С. 31–39.
37. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.4. Протоколы чрезвычайного Александровского уездного земского собрания, для выбора мировых судей. 4 – 8 февраля 1869 г. с приложениями. – Екатеринослав. – 1869. – 43 арк.

Антошак М. Н. Общественно-просветительская деятельность Д. Т. Гнедина

Исследуя земское движение в Запорожском крае, автор заметила, что позитивные сдвиги в развитии народного образования, земской медицины, становлении судебных институций, вопросах благоустройства крестьян происходили благодаря именно частной инициативе. Поэтому статья посвящена, главным образом, общественной и просветительской деятельности Д. Т. Гнедина, известного в крае земского деятеля, мецената, сторонника прогрессивных методов обучения и воспитания в земских образовательных учреждениях.

Ключевые слова: народное образование, Училищный совет, земская управа, земство, Александровский уезд, гласный, мировой судья.

Antoshchak M. M. Public and educational activity of the D. T. Gnedin

Exploring the activity of the district councils in the region of Zaporizhzhya, author had observed, that the positive changes in the development of the public education, medicine, becoming judicial institutions and in the beautification of the peasants had been happening due to the private initiative. So there had been revealed the public and the educational activity of the D. T. Gnedin, famous in the region district council's doer, maecenas, the supporter of the progressive methods of the education and upbringing in the district council's educational institutions.

Keywords: public education, college council, district council's board, district council, Aleksandrovskiy district, glasnyy, district judge.

УДК 908(477.63)"18/19"

П. О. Чернобай

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕРШОЇ СЕРЕДНЬОТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ГІРНИЧОЗАВОДСЬКОГО ЛИСТКА»)

У статті на основі публікацій у «Гірничозаводському Листку», архівних матеріалах розглянуто питання відкриття та діяльності двох середньотехнічних навчальних закладів – Лисичанської штейгерської школи та Поляковського гірничого училища. Особлива увага приділена моменту відкриття цих установ, викладання навчальних дисциплін. Проаналізовано викладацький склад цих закладів. Звернуто увагу на актуальність розвитку середньої технічної освіти та особливий внесок випускників шкіл у промисловий розвиток Катеринославщини.

Ключові слова: Лисичанська штейгерська школа, Поляковське гірниче училище, штейгер.

Катеринославщина – промисловий регіон, який особливо почав розвиватися наприкінці XIX ст. Промисловці, які починали освоювати вугільні запаси Донбасу, стикались з тим, що не вистачало фахівців, які могли б очолити процес видобутку вугілля. Для цього і було відкрито у 1873 році Лисичанську штейгерську школу, а у 1877 році Поляковське гірниче училище, які почали готувати середній технічний персонал.

Досі дуже мало авторів зверталося до дослідження діяльності цих шкіл. Основним джерелом інформації можуть послужити роботи сучасників, які розміщували свої публікації на сторінках видання З'їзду Гірничопромисловців Півдня України «Гірничозаводський Листок» (далі – ГЗЛ). Це публікації членів редакційного комітету цього журналу. Перший, хто побіжно звернувся до висвітлення діяльності Лисичанської штейгерської школи, був А. Ауербах, який у своїй роботі «Гірничі училища нижчого розряду» звернув увагу на діяльність школи, розглядаючи питання про типи технічних закладів у Російській імперії [1, с. 601-602]. Наступні роботи, присвячені Лисичанській штейгерській школі, належать викладачу цієї школи І. Моренцю. В них автор критично ставиться до навчального процесу, рівня підготовки учнів школи [2-4; 5. – 1895. – № 19. – с. 2316-2319; 5. – 1895. – № 22. – с. 2361-2364].

Коли почали розповсюджуватися чутки про відкриття Катеринославського вищого гірничого училища, на сторінках ГЗЛ викладач тієї ж Лисичанської штейгерської школи Д. Васильєв у статті «Про перенесення Лисичанської штейгерської школи до Катеринослава», висловив думку про неприпустимість перенесення школи до м. Катеринослава. Бази, де можна було б проводити практичні заняття, місто не мало [6, с. 2504-2505]. В статті керівника Уральського гірничого училища М. Китаєва «Яку гірничотехнічну освіту найпотрібніше нашій гірничій промисловості?» порівнюються Уральське гірниче училище та Лисичанська штейгерська школа, причому за рівнем освіти, конкурсного відбору при вступі, на думку автора, Лисичанська школа програє [7, с. 2781-2785]. Член З'їзду Гірничопромисловців Півдня Росії М.С. Авдаков у своєму виступі на черговому щорічному зібранні промисловців вказав на те, що потрібно розширити Лисичанську штейгерську школу, бо катастрофічно не вистачає спеціалістів середньої ланки, тобто, техніків [8, с. 2804-2806]. Вже на початку XX сторіччя Лисичанська штейгерська школа прагнула отримати нову назву – Лисичанське гірниче училище. З цього приводу з'явилась стаття читача ГЗЛ М. Краснянського «Щодо питання перетворення Лисичанської штейгерської школи» [9, с. 6249-6254].

У 1991 році з'явилась колективна монографія «Нариси історії школи та педагогічної думки народів СРСР. Наприкінці XIX – на початку XX ст.», в якій про Лисичанську штейгерську школу згадується тільки